

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаји, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Ремейић, др Живојин Станојчић, др Светозар
Свијовић, др Срејко Танасић, др Драго Ћујић, др Егон Фекејте*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1997

децембар 1996.

Данко Шипка, **Лексичка хомонимија** — на примјеру савременог српскохрватског стандардног језика —, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Институт за језик, Радови XV, Сарајево 1990, 9–173. стр.

1. Жсља нам је да нашој лингвистичкој јавности, макар са закашњењем, скренемо пажњу на ову занимљиву и добру, због ратних и поратних прилика, нама тешко доступну књигу.

Она је, како се у *Предговору* каже, „битно скраћена и донекле измијењена верзија докторске дисертације“ (стр. 11), која је под истим називом одбрањена 19. маја 1989. године на Филолошком факултету у Београду.

Књига садржи следеће одељке: 1. *Предговор* (стр. 11), 2. *Увод* (стр. 13–19), 3. *Сћање у проучавању и обради хомонима* (стр. 20–45), 4. *Лексичка хомонимија у савременом српскохрватском језику* (стр. 46–146), 5. *Перспективе* (стр. 147), 6. *Закључак* (стр. 148–149), 7. *Резиме* (стр. 150), 8. *Извори* (стр. 151–156), 9. *Библиографија* (стр. 157–168), 10. *Додаци* (стр. 169–171), 11. *Индекс* (стр. 172–173).

2. У *Уводу* се говори о потреби и значају проучавања хомонимије, а према ауторовом мишљењу „постоје двије основне групе разлога који одређују значај и потребу проучавања хомонимије у одређеном језику и друштвеној заједници — општи (једнаки за било који језик) и посебни (различити у сваком од њих)“ (стр. 13); опште разлоге види у значају „који хомонимија као појава у језичком систему има у односу на друге његове појаве“ (ibid.) и у нивоу садашњег знања о њој; посебне разлоге види у карактеристикама српскохрватског језичког система (акцентски систем, флексија, творба, раслојеност стандарда, ортографија) и у недовољној проучености хомонимије у сербокроатистици.

Циљ рада је „да се пружи, колико је могуће, цјеловита слика лексичке хомонимије на примјеру српскохрватског језика“ (стр. 16–17). Окосницу грађе чине хомонимски парови и хомонимска гнезда из Речника српскохрватскога књижевног језика МС; за поједине проблеме грађа је узимана и из других речника, из средстава јавног информисања, као и из говорног језика.

На крају *Увода* дате су радне дефиниције термина; и термини и дефиниције су у складу са нашим термилошким системом у лексикологији; једино је нешто друкчије од уобичајеног дефинисан термин *паронимија* — „појава истог облика и истог или сличног значења код лексема различитих

врста ријечи“ (стр. 18), (што и није чудно с обзиром на то да се под паронимијом и код нас, и у свету подразумевају често веома различите ствари).

3. У одељку *Стање у проучавању и обради хомонима* аутор, прво, даје преглед централних тема у проучавању лексичке хомонимије: дефинисање лексичке хомонимије, њено раздвајање од полисемије, њено одређивање према другим типовима хомонимије, издвајање типова хомонимичности, откривање узрока хомонимије, хомонимско гнездо и раздвајање чланова гнезда у тексту, место хомонимије у лексичком систему и реакције језика на хомонимску ситуацију. Даље, у оквиру сваке од ових тема аутор даје кратак преглед различитих схватања хомонимије, уважавајући свако од њих и, рекло би се, опредељујући се за њихову синтезу. Одељак се завршава кратким прегледом обраде хомонима у речницима српскохрватског језика.

4. Одељак *Лексичка хомонимија у савременом српскохрватском језику* централни је део рада; он обухвата пет пододељака: *Разграничавање лексичке хомонимије од других сродних појава*, *Лексичка хомонимија и други видови хомонимије*, *Типови лексичке хомонимије у савременом српскохрватском језику*, *Узроци хомонимије*, *Разликовање чланова гнијезда у тексту* и *Однос језичког система и хомонимије*. Први је пододељак за нас најинтересантнији, у њему је дато ауторово схватање хомонимије, и на њему ћемо се нешто дуже задржати.

Аутор хомонимију схвата као посебну врсту вишезначности, амбигвитета, што није нелогично, али није уобичајено. А вишезначност дефинише „као постојање најмање два значења која дијеле исту или једнаку форму“ (стр. 47). Даље, уз ову дефиницију аутор даје додатна објашњења: „Значење одређујемо као дио знака који садржи семантички релевантна обиљежја десигната (она обиљежја на основу којих се десигнат разликује од свих других у том знаковном систему), а форму као оно чиме се значење представља. Под десигнатом, опет, подразумевамо пројекцију било којег елемента збиљности (онога што јест без обзира да ли је доступно разумској провјери или не). Значења су различита уколико им се не подударају сва релевантна обиљежја десигната, а форме једнаке ако им се релевантна обиљежја форме (она по којима се једна форма разликује од друге у систему) могу подударити. Предност ове дефиниције амбигвитета је, прије свега њена ширина — она обухвата не само све значењске нивое језика него се односи и на знаковни систем у цјелини, а самим тим и на било који појединачни систем знакова. Тако је, на примјер, овом дефиницијом обухваћен и случај да се покрет главом одозго према доле у неким крајевима тумачи као 'да', а у другим, опет, као 'не': или да напријед испружена десна рука, подигнута нешто изнад хоризонталног положаја има три значења у зависности од тога ко је подиже — поздрав (нацисти), стон (саобраћајци), слободан ударац (фудбалски судија). Истовремено овом се дефиницијом могу обухватити сви језички нивои којима се може приписати значење. Иста форма и различита значења могу се јавити на нивоу реченица или њихових дијелова, лексема и коријенских морфема. Уједно, она обухвата и појаву да се више значења вежу за једну форму у једном или више система.“ (стр. 47).

Дали смо нешто дужи цитат стога што имамо две примедбе на оно што је у њему речено. Прво, опште, али небитно за даље разматрање хомонимије: да би се објаснила хомонимија у српскохрватском језичком систему, и у систему и у његовој реализацији, није било потребно полазити од амбигвитета уопште, могло се поћи од амбигвитета у једноме систему, и од форме дефинисане генерално, независно од њене припадности одређеном систему (аутор форму дефинише подударношћу релевантних обележја по којима се једна форма разликује од друге у систему). У вези с првим још и ово. Аутор каже да се за овакво одређивање амбигвитета, за сврставање хомонимије поред полисемије у те оквире, одлучно зато што у испитивању хомонимије полази од језичке реализације, а не од језичког система, и објашњава: „У реализацији система физички једна форма биће повезана (или ће имати могућност повезивања) са два или више значења без обзира да ли се ради о хомонимији или полисемији, и самим тим биће потенцијални узрочник неспоразума, односно могућности вишеструког интерпретирања физички једне секвенце. Ово је нарочито важно у свим видовима аутоматске обраде текста“ (стр. 48); а ми се овде питамо да ли полисемија, односно да ли секундарна значења могу довести до неспоразума с обзиром на то да се она реализују у детерминисаним семантичким позицијама, у друкчијем лексичком окружењу од номинационалном и с обзиром на то да се метафорички индуквана секундарна значења реализују синтагматски, како бисмо ми рекли, као вишечлане речи (*глава клина, глави брда, језик на цицелами* пре су вишечлане речи него посебна значења речи *глава* и *језик*; али о томе ћемо другом приликом). Друго, и битније; у значењске језичке нивое, поред оних које аутор набраја, спадају и основе, творбене и обличке, и творбене морфеме (или, боље, творбени форманти), а ове је последње на овоме месту аутор омашком изоставио, о њима говори у оквиру пододелка *Морфемска и морфемско-лексичка хомонимија* (стр. 53). Нпр., у дериватима **кџстѹран**¹, -рна, -рно који се односи на *костѹр*¹ (1); који је у облику *костѹра, скелетни* и **кџстѹран**², -рна, -рно в. *костѹреѹан* (1) (који су дати у РСАНУ) хомонимичне су творбене основе, а исти су творбени форманти; у генитивима (као и у другим деklinационим облицима) именица **кџса**¹ *власи* и **кџса**² *по.во.ѹпривредна алатка* хомонимичне су обличке основе **кџс-**, а иста је обличка морфема **-ѹ**; у лексемама **брѹтац** и **пџклопац** хомонимичне су суфиксне морфеме **-ац-** у првој лексеми и **-ац-** у другој (односно хомонимични су форманти **-ацѹ**¹ и **-ацѹ**²; први носи семантичко-категоријалну информацију деминутивности, хипокористичности, а други, семантичко-категоријалну информацију учесника у глаголском процесу, у овом случају пасивног учесника, инструмента). И још нешто, узгред; могла се одвојити хомонимија у динамичким језичким јединицама (у реченицама) од оне у статичким јединицама (у лексемама), а у овим последњим могла се одвојити лексичка хомонимија од хомонимије несамосталних семантичких делова лексема.

5. У оквиру вишезначности аутор разликује четири категорије: 1. више знакова са удаљеним значењима (*коса — власи* и *коса — по.во.ѹпривредна алатка*); 2. један знак са удаљеним значењима (*а — узвик за дивљење, гурање*

и сл.); 3. више знакова са блиским значењима (Муслиман и муслиман, добро — као именица и *прилог*); 4. један знак са блиским значењима (баба — *мајка родитеља, сестрица, акушерка*). А има их и више, нпр., једна лексема, заправо, један дериват чија је полисемантичка структура настала хомоформним творбеним моделима, као код лексеме *звонѝр* — онај који лије звона (< именичка *творбена основа* + *арѸ*) и — онај који звони (< *глаголска творбена основа* + *арѸ*)

6. Даље, аутор дефинише хомонимију као „једнакост форми два или више језичких знакова са удаљеним или неповезаним значењима“ (стр. 50). А једнакост форме аутор, с правом, схвата веома широко: „Основ да би се за двије лексичке јединице рекло да имају једнаку форму јесте да им се подударају инхерентна фонемска обиљежја макар у једном од облика форме“ (стр. 56). Овако широко схваћена једнакост форме омогућава да се у хомонимију укључе поред лексема које се подударају и у ортоепији и у ортографији и оне које се подударају само у једноме од ових видова језичке реализације, а истовремено у хомонимију су поред лексема које се подударају у свим флексијским облицима укључене и оне које се подударају само у неким облицима или само у једноме облику. А неповезана и удаљена значења аутор дефинише на следећи начин: „Неповезана значења су она која имају различито поријекло (што значи да се нису првобитно развила из једне лексеме), а која нису конвергирала у нову групу значења са заједничким именитељем који служи као кохезиона сила. Удаљена значења су она која имају исто поријекло (што значи да су првобитно била у саставу исте лексеме) али на синхроном пресеку не могу бити повезана заједничким именитељем (именитељима) који је (су) служио (служили) као кохезиона сила за групу значења из које су се она развила. Блиска су она значења која нису идентична, дакле, код којих се не поклапају сва релевантна семантичка обиљежја, а која нису ни удаљена ни неповезана, дакле која се на синхроном плану могу подвести под заједнички(е) именитељ(е) који је/су служио(ли) као кохезиона сила групе значења унутар једне лексеме“ (стр. 57–58). Неповезана значења потврђују се садржајима *тшштшшла тшурског великодосшојника* и *бежање* који у писаном тексту имају исту форму *бег*; удаљена значења потврђују се садржајима *власи* и *шошопривредна алашка* који имају исту форму *коса* и садржајима *игра* и *тшиш шошошичке организације* који имају исту форму *партија*; блиска значења потврђују се садржајима *сврха, меша, одредиште* у форми *циљ* које обједињује, по ауторовим речима, „активно обиљежје које служи као кохезиона сила — оно чему је нешто усмјерено“ (стр. 58).

Прокоментарисаћемо ауторову дефиницију хомонимије и објашњења дата уз њу. Прво, хомонимија је чињеница језичког, пре свега лексичког система, мада сама није систем; језичке чињенице, и системске и несистемске, испитујемо у њиховој реализацији, те је добро што аутор полази од реализације система. Друго, као критерије за одређивање хомонимије аутор узима различиту етимологију и неповезано или удаљено значење; ово су познати и уобичајени критерији, али се најчешће узима само један од њих

као примарни; комбиновање ових критерија ново је. Треће, блискост и неповезаност или удаљеност значења аутор одређује постојањем и непостојањем „заједничког именитеља“ у посматраним семантичким садржајима, а о процедури његовог утврђивања каже: „Начин доказивања и утврђивања заједничког именитеља посебан је проблем у који се оvdје нећемо упуштати, јер сматрамо да још увек не постоје оперативна средства за његово прецизно утврђивање у сваком појединачном случају“ (стр. 58), и, даље, после анализе семантичких садржаја лексема *берићешан*, *добро*, *карџа*, *милост*, и још неких — „види се да је у добром дијелу примјера постојање кохезионе силе могуће одредити и без компликованог апарата издвајањем једног заједничког именитеља за групу значења“ (стр. 59); рекло би се да аутор „заједнички именитељ“ одређује искуствено, на основу језичког осећања. Овакво је одређивање „заједничког именитеља“ научна хипотеза, и то уобичајена и добра хипотеза, коју је требало проверити и доказати у језичком систему и елементима самога система; да је аутор истрајао на схватању значења као скупа релевантних обележја десигната (о чему говори на стр. 47) и на доказивању њихове релевантности у реализацији лексичког система, у систему варирања, семантичког (полисемантичког) и морфолошко-семантичког (дериационог), било би боље, методолошки коректније, мада, морамо рећи, резултати истраживања не би били битно друкчији. Четврто се односи на две лексеми: *партија* и *језик*. Семантичке садржаје *игра* и *шиш* *полице* *организације* у форми *партија* аутор сматра удаљеним, без кохезионе силе, што значи да су *партија* као *игра* и *партија* као *шиш* *полице* *организације* хомоними; *партија* је лексема која припада општем европском лексичком фонду латинизама и грцизама и она је, највероватније, у једно време усвајана у једноме, а у друго у другоме значењу, што није редак случај ни у нашем ни у другим језицима (исп., нпр., различита значења лексеми *банда*), а такви се случајеви, по правилу, не третирају као хомоними, посебно не у лексикографији. О лексеми *језик* аутор каже: „У случају многих лексема раскид значења се не региструје, па се такве лексеми најчешће бележе као једна одредница. Тако је у примјерима *језик* — орган, дио ципеле и сл., где је кохезиона сила 'ствар дугуљастог облика' и *језик* — систем за комуникацију међу пчслама, програми који служе за комуникацију између корисника и процесорске јединице компјутера, гдје је кохезиона сила 'систем за комуницирање'.“ (стр. 59); рекло би се да аутор у лексеми *језик* види две хомонимне лексеми, или оне које су на путу да постану хомоними, и неће бити да је у праву — ту су само две групе значења индукован различитим семама из платисемичног основног семантичког садржаја (а платисемичан је због двореференцијалности — језик човека и језик животиње) *љџоснаџи*, *покреџљиви мишиџни орган у усној дуџљи код човека и виџших животиџиња, угљивном код кичмеџака, који слџужи као орган за укус, за џремеџање хране у усџиџма и гуџшање и др., а код човека и као говорни орган*, од којих је прва метафорички индукована семама које се односе на облик *љџоснаџи* и *покреџљив*, а друга метонимијском мутацијом по моделу *средџтво/радња која се врџи џиџм средџством*.

7. Вратимо се једнакости форме. Широко дефинисана једнакост форме омогућила је аутору издвајање многих и различитих типова и подтипова хомонимије, уз основно разликовање, према ауторској терминологији, хомонимије у систему — хомонимности, хомонимије у реализацији система — хомонимичности и хомонимије у речницима, која је блиска и хомонимији и хомонимичности, и различита од обеју. Нпр., према обележјима заснованим на хомонимности у систему издваја се дванаест типова бинарних релација, од којих неки и са више подтипова: 1. потпуна хомонимичност (*ајилас* збирка географских карата и *ајилас* врста тканине), 2. хомофонска потпуна хомонимност (*Ајилас* митолошко биће и *ајилас*), 3. хомографска потпуна хомонимност (*лук* и *лук*), 4. хомотонска потпуна хомонимност (*шати* лопов и *ТАТ* творница термоапарата), 5. пуна хомоморфност (*йашиа ж* напасање и *йашиа м* титула турског великодостојника), 6. хомофонска хомоморфија (*Јова м* име и *јова ж* биљка), 7. хомографска хомоморфија (*баја ж* буба и *баја м* хип. од брат), 8. хомотонска хомоморфност (*Йва м* име и *йва ж* дрво), 9. пуна хомоформност (*бон м* жетон и *бон*, *-а*, *-о* болан), 10. хомофонска хомоформност (*Сик м* припадник једног индијског народа и *sic* тако), 11. хомографска хомоформност (*гдрѐ* компаратив, *гдрѐ* 3. л. јд. през. гл. гдрети и *гдре* ном. мн. од им. гора) и 12. хомотонска хомоформност (*ЎПЙ м* Уједињена пољопривредна индустрија и *јуи* 3. л. јд. аориста г. упити). Подслу смо навели да бисмо показали исцрпност анализе могућих елемената једнакости форме.

8. Даље, аутор анализира хомонимичност, за коју с правом каже да се „знатно разликује од хомонимности ... хомонимска маса је знатно већа у систему него у тексту и сви типови хомонимности не могу се наћи у тексту“ (стр. 121). Хомонимичност се јавља у два основна вида, као хетероформички тип (где је свака од лексема у својој засебној форми, нпр. САЊА САЊА СЕДМИЦУ, што се може интерпретирати и као Сања сања седмицу и као сања Сања седмицу) и као моноформички тип (где две лексеме деле исту форму и где се хомонимичност разрешава у ширем контексту, или и не решава, као у стиховима Васка Попе: „Смеје нам се тама | *Косама* нас бичује“, у којим се, како аутор каже, „постојање лексема *коса* (оруђе) и *коса* (власи) на једном мјесту одражава кроз цијелу пјесму и циклус. Естетски ефекат у десетој пјесми циклуса „Далеко у нама“ и јесте у супостојању те двије лексеме“).

9. Затим, у истоме поглављу, аутор говори о узроцима хомонимије (диференцирање значења једне лексеме, прузимање страних речи, творба, скраћивање, фонетске промене, атракција, народна етимологија), о разликовању чланова гнезда (што је нарочито важно за све врсте аутоматске обраде текста), о односу језичког система према хомонимији (о хомонимичним ситуацијама и њиховом свесном формирању), о међујезичкој хомонимији и др. за ову тему, директно или индиректно, везаним проблемима.

10. У завршном, кратком одељку *Персјекијиве* дати су правци даљих истраживања фокусираних на амбигвитетне секвенце у језичкој реализацији.

11. На крају књиге дати су: *Списак извора коришћених у овом раду* (84 јединице), *Списак рјечника који су анализирани* (42 јединице) и *Библиографија* (230 јединица добро одабраних), *Додаци* (у којима су дата три компјутерска програма коришћена у раду) и *Индекс* (имена аутора чији су радови цитирани).

12. Да изведемо закључак. Ово је прва студија о хомонимији у нашем језику. Грађа за њу скупљана је и класификована, бар делом, компјутерском техником; и у томе је, колико знамо, она прва у нас, да поменемо и то. Општи резултати студије поуздани су и, даље, у науци и струци примењиви. А наши коментари и ситније примедбе произишле су, углавном, из новијих научних сазнања, оних до којих се могло доћи после објављивања књиге.

Београд

Даринка Горђиан-Премк